

Veres Tünde

Zboró mezőváros társadalma a Rákóczi-korszakban – Család- és háztartásvizsgálat

A Rákóczi-uradalmak számbavételekor talán nem Makovica szerepel első helyen a felsorolásban. Sőt, sokan talán már nem is tudják, hogy a Zboró központú uradalom egykor a fejedelmi családé volt. Ehhez az „elfeledéshez”, „köztudatból való kikopáshoz” talán az a tény is hozzájárul(t), hogy Makovica a mai lengyel-szlovák határ mentén, tehát a Rákóczi-birtoktömbtől távol, elég kívül esően helyezkedett el. Pedig az uradalom fontos helyet töltött be a család életében, amely fontosságát annak távolsága is kiemelte.

Mégis az uradalom gazdaságáról és társadalmáról csak kevés feltárt információval rendelkezünk, amely egyrészt a forráshiányból, másrészt a megosztott birtok jellegéből adódik. Utóbbi feltárására a szerző már tett egy kísérletet – az 1705-ben, Hagara Mátyás által készített és a fejedelmi részek összeírását tartalmazó urbárium elemzésével próbálta meg rekonstruálni az adott részek, települések társadalmi képét, külön kitérve a család és háztartás vizsgálatára. Jelen tanulmány ugyanezre tesz kísérletet. A fókusz azonban jelen esetben sokkal szűkebb, csak a központot adó Zboróra koncentrálódik, amely kimaradt az előző vizsgálatból. Ennek oka az 1699-ben létrejött, árvák közötti osztozkodás volt.

Vizsgálatunk célja olyan kérdések megválaszolása, mint például, hogyan alakult a mezőváros lakosságának száma a 17. század folyamán, miként változott a jobbagyság, zsel-lérség, illetőleg a mesterséggel szolgálók aránya, továbbá miként változott a század során a jobbagyság vagyoni helyzete. A kutatáshoz a fennmaradt urbáriumokat vettük alapul. Azonban ezen források nem mindegyike mutat teljes képet Zboróról, mivel a birtokkal együtt a központként szolgáló mezővárost is felosztották. Így Zboró egyik-másik felének társadalmi helyzetére nem azonos időpontból kapunk adatokat. A legtöbb forrás a fejedelmi ághoz tartozó birtokrészt írja le, ami Zboró mezőváros társadalmi kérdéseinek teljes feltárását nagyban megnehezíti. Azon célból, hogy az a kevés is jobban megismerhetővé váljon, a kutatást kiterjesztettük a család- és háztartásvizsgálatra is, amelyre az 1688. évi, a fejedelmi ág birtokait érintő urbárium különös részletessége adta a lehetőséget.

Az 1688-ban íródott forrás a Rákóczi család magyarországi birtokain készültekkel összehasonlítva sokkal részletesebb adatokat tartalmaz. Módszeresen feljegyezték benne az egy háztartásban élő családokat, megjelölve azt is, házas fiúkról, testvérekről, vagy vőről van-e szó. Az irat legérdekesebb része – s talán ez emeli ki legjobban a korszak több más forrása közül – a fiúgyermek név és kor szerinti felsorolása. Ennélfogva társadalmi vizsgálatunk kiegészül olyan kérdésekkel, mint: Milyen háztartástípusokról beszélhetünk a korabeli Zborón? Hogyan oszlottak meg a háztartások háztartástípus és állatállomány szerint? Hogyan változott a háztartások száma típusonként és társadalmi rétegenként?

Miért éppen Makovica?

Makovica uradalma némiképp kitűnik a Rákóczi-birtokok sorából. Nemcsak mérete, illetve mindentől távol eső elhelyezkedése az, amely felkelti a figyelmet, hanem megszerzésének miertje és módja.

Széles körben ismert, hogy a Rákóczi család nem számított ősi családnak, olyannak, amely már régóta rendelkezett bárói ranggal és ugyanilyen rég részt vett volna az ország irányításában. Hasonlóan széles körben ismert az is, hogy a dinasztiaalapítás, a fejedelmi ág vagyonának, ezzel jelentőségének megalapozása is egy emberhez köthető, Rákóczi Zsigmondhoz. Nem kívánjuk az egykori fejedelem birtokszerzéseinek minden részletét és politikai pályafutását részletezni, azt már megtette helyettünk Trócsányi Zsolt.¹ De a Makovicához vezető út esetünkben kardinális.

A szlovák-lengyel határ mentén elterülő birtokegyüttes 1601-ben lett Rákóczi Zsigmondé. Ekkorra már jelentős földterületekkel rendelkezett, ezzel együtt pedig tekintélyre is szert tett. A köznemesi ősökkel és a zempléni alispáni címet betöltő apával Rákóczi hamar felismerte, hogy előrejutási lehetőség a zálogba vételekben rejlik. Ehhez viszont legelőször – mai szófordulattal élve – alaptókére volt szüksége, azt követően pedig az adott zálogbirtok szolgáltathatta a további bevételeket. Ez az első birtok Szerencs volt 1580-ban. A hegyaljai települést 4000 Ft, a felső-magyarországi főkapitánynak kifizetett kölcsön fejében kapta.² Miből tudta finanszírozni Rákóczi Zsigmond ezt az összeget? Trócsányi Zsolt Makkai László kutatásai alapján a lovaskapitány borkereskedelmét jelölte meg az összeg forrásaként, amelyet alátámaszt a későbbi fejedelem birtokszerzéseinek iránya is. Makovica 1601-ben történő birtokbavételéig a következő részek kerültek tulajdonába: Szerencs (1580), Hernádnémeti (1584), Megyaszó (1588), Zombor (1591), Ónod (1595), Vámos, Pálfalva (1598) Tarcál (1599), Gömör mezővárosa, Edelény, Sáp, Pelsőc (1601). Ezen települések mind zálog-, tehát nem örökbirtokok voltak. Vagyis a Kamara ilyen-olyan indokkal – ha az érdek úgy kívánta – vissza is vehette.³ Szükség volt tehát egy állandó birtokra is, amely nemcsak vagyoni, hanem személyi menedékként is szolgálhat.

Azt, hogy zálogbirtokainak sorsát az állandó bizonytalanság köde mind jobban beborította, már korán megérezte Rákóczi. Éppen ezért már Tarcál zálogba vétele előtt munkálkodott egy birtok megvételén – Makovicán.

Rákóczi Zsigmond vételi szándékát Makovica birtokának akkori tulajdonosa, Janusz ostrogi herceg felé jelezte. Az uradalom eredetileg nem a lengyel származású herceg tulajdona volt, felesége örökölte azt apja halála után. A hitves Serédy Zsuzsanna, Serédy Gáspár lánya volt, aki viszont nagybátyjától kapta a birtokot. A nagybáty, Serédy György azonban a szlovák-lengyel határ menti Makovicát csak inscriptióban, vagyis zálogban kapta meg.⁴ Végrendeletében birtokait elosztotta családtagjai között, Makovicát Serédy Gáspárra hagyva.⁵

¹ Trócsányi 1978. 57–110.

² Uo. 59.

³ Mivel a zálogbirtokok szerződéseiben valóban kikötötték, mennyire időre szólt a zálogjog, s hogy a Kamara az adott birtokot idő előtt, a zálogösszeg visszafizetése mellett visszavehette, az új tulajdonosok igyekeztek zálogjukat örökbirtokba váltani. Azonban nem minden, erre irányuló törekvést ért cél, hiszen azzal a kincstár birtokai csökkennének, vagyis a kezelés alatt álló passzív vagyont (a földet) nem lehetne többé pénzzé tenni. Korszakunkban pedig a kincstár üres, mivel a 15 éves háború, illetve a végvárak fenntartása rengeteg pénzt emésztett fel. Pénzszerezési lehetőség a zálogba kiadott birtokokban van, de ahhoz ki kell kerülniük a zálogos tulajdonából. A sürgős pénzügyi helyzet nem tette lehetővé a több évtizedes zálogidő lejárásiának kivárását, ellenben pénz sem volt visszavásárlásra. Ráadásul a Kamarának sokkal többet kellett volna fizetnie, mint az adott birtokok zálogba adása idején, ugyanis az azokon időközben végzett fejlesztések emelték a zálogösszeget. A kincstár előtt így egy út mutatkozott, a zálogbirtokok lefoglalása. Ezt koholt vádak alapján, különféle indokkal kívánták elérni.

⁴ MNL OL A 57. 2. k. 13–14.; Uo. 266–267.

⁵ Gyulai 2021. 130.

Az ő korai, 1566-ban bekövetkező halálakor a gyermek Zsuzsanna Balassi András gyámsága alá került, aki az özvegy Serédynével kötött házasság révén vált e poszt betöltőjévé. A mindössze 16 éves Serédy Zsuzsanna 1582-ben kötött házasságot a lengyel származású Janusz herceggel.⁶ Hozománya Makovica volt, amely így a lengyel úr kezére került. A házasság, de legfőképpen a hozomány aktusa azonban törvényt sértett. 1486-ban ugyanis megtiltották bármilyen magyarországi birtok, legfőképpen vár elidegenítését, egészen konkrétan megfogalmazva, lengyel személyeknek való átadását, ellenkező esetben az adományozó a hűtlenség vádjá, ezzel együtt fej- és jószágvesztés alá esik.⁷ A dokumentumok szerint azonban ennek csak 1587-ben próbáltak érvényt szerezni, az ügyet kivizsgálni, azután, hogy januárban Serédy Zsuzsa ígéretet tett a Szepesi Káptalan előtt, hogy magszakadás esetén a vár és annak birtokai férjére – így lengyel családjára – szállnak. Az év végén már Ernő főherceg idézését kézbesítették Balassinak, hogy tisztázza a helyzetet. S bár ezen ügy kegyelemmel ért véget, a Kamara nem feledkezett el róla, s később, Rákóczi Zsigmond ellen fel is használták azt.⁸

A későbbi fejedelem 1598-ban tett először ajánlatot Janusz hercegnek Makovica uradalmáért, azonban az nem kívánta 100 000 Ft-ért odaadni a birtokot. Miért akarta Rákóczi annyira megszerezni az adott birtokot? Makovica uradalmát a Tatra hegyei tarkítják, vára jól védhető, ezáltal nehezebben megközelíthető. Mindentől távol fekszik, viszont rendkívül közel a lengyel határhoz: kiváló menekülési lehetőség, ha netán szükség lenne rá. A második szempont a bor volt. Rákóczi Zsigmond zálogbirtokait a Hegyalján szerezte, biztosítva a minőségi, drága borok értékesítését, amelynek iránya Lengyelország volt.⁹ Zboró, a makovicai uradalom központja pedig pontosan ezen fő kereskedelmi út mentén feküdt, vagyis Rákóczi egy olyan, saját örökjogú nagy kiterjedésű birtokkal rendelkezett, amely borkereskedelmének állomásául, az eladandó hegyaljai borok bepincézési helyül is szolgálhatott. Tökéletes birtok volt ez Rákóczi számára, amely 1601-ben, 80 000 aranyforint kifizetése ellenében az övé is lett.¹⁰

A fejedelem 1608-ban bekövetkezett halála előtti évben fiai felosztották egymás között Makovicát. A kialakuló birtokközpont, Zboró Rákóczi Pálé lett, hozzátevé, hogy a Rákóczi-testvéreknek továbbra is megvolt a birtokjoguk az uradalomban, így nemcsak a majorokban, hanem a földesúri rezidencián is.¹¹

Makovica uradalma tehát sosem volt kizárólagos – egy személyt illető – birtok, de a dinasztiaalapító fejedelem unokái már egy szilárdabb határt próbáltak meghúzni a közös birtokban. László és II. György szüleiktől eltérően már sokkal részletesebben, településről településre, jobbagyról jobbagyra deklarálták tulajdonukat. Zboró azonban továbbra is közös maradt. Mindez azt eredményezte, hogy a Rákóczi család tagjai egymás mellett alakítottak ki rezidenciát Zborón, külön gazdatisztjeik voltak és mindenkinek megvolt a

⁶ Szvicsek 2001. 91.

⁷ 1486:32 tc.

⁸ ÖStA FHK A Hoffinanz-Ungarn RN. 51. Konv. 1587. január fol. 17–18.; Uo. RN. 52. Konv. 1587. november fol. 102–114.; Uo. RN. 53. Konv. 1588. január fol. 1–5.

⁹ A Lengyelországba vezető kereskedelmi utak és lerakóhelyek elhelyezkedésére lásd Vinkler 2013. 157–185.

¹⁰ Trócsányi 1978. 68. Janusz herceg pálfordulását Makovicát illetően az indokolta, hogy apjától nagyobb birtokokat kapott.

¹¹ A Rákóczi család tagjaihoz kötődő építkezésekre és makovicai tevékenységükre lásd még: Gyulai 2020–2021. 55–140.

maga része, azonban ez nagyobb konfliktust nem okozott. A Munkács eleste utáni események azonban már annál inkább megbolygatták, vagy legalábbis kérdésessé tették az addigi rendszert.

1688-ban az „árvák” birtokainak kezelését a Szepesi Kamara vette át, s azok igazgatósára Klobusiczky Ferencet jelölték ki. Makovica, mint Rákóczi-birtok szintén a fiscus alá került, igaz csak részben. Az említett uradalmon ugyanis Rákóczi Ferenc és Julianna nagynénjükkal, Rákóczi Erzsébettel osztozott. Az ő része továbbra is sértetlen maradt. A régi rend 1694-ben, Rákóczi nagykorúsításával tért vissza, viszont a testvérek még ekkor sem osztották fel egymás között az uradalmat. Sőt, inkább területeket zálogosítottak el, igaz, a kölcsönért való lekötés nemcsak a makovicai birtokokra vonatkozott.¹² Az említett osztozkodás 1699. szeptember 18-án jött létre, miután a makovicai zálogokat kifizették. A Rákóczi-árvák részeitől Juliannának jutott Orlich, Polyánka és Zboró, míg a többi település Rákóczi Ferencé lett.

„Jövé minden felől az elpusztulásra hányódó szegénységnek panasza”

Az 1699-ben megkötött felosztás előtt azonban a Kamara volt az, amely – a Rákóczi-árvák többi birtokával együtt – a makovicai uradalmat kezelésbe vette. Ehhez az eseményhez köthető a tanulmányunk középpontjában álló, 1688-as állapotot rögzítő *connumeratio*.¹³ A dokumentumot Bajoni János készítette el, aki erre való utasítását Klobusiczky Ferencről, a birtokok adminisztrátorától kapta.¹⁴

A 282 oldalas, magyar nyelven íródott feljegyzés hét processusra, járásra bontja Makovica uradalmát, minthogy annak hatalmas kiterjedése miatt igazgatását ezen módszer szerint volt a legegyszerűbb megoldani. Ezek közül az első a zborói járás volt.¹⁵ A váruradalom központját képező Zboró mezővárosa ekkor már feles birtokként van a Rákóczi-árvák tulajdonaként feltüntetve, „*in altera mediet[at]e a méltós[ágos] Gróff Assz[onyunk]e ő N[agysá]gáé*” – írják a másik felével kapcsolatban. Ennélfogva forrásunk csak egy „csonka” Zboró pillanatnyi képét tárja elénk – a mezőváros lakosságának létszámát csak feltételezni lehet, s ugyanez mondható el társadalmáról is: a forrás elemzése során feltároló családszerkezet iránymutatóként szolgálhat.

Zboró, illetve a teljes uradalom társadalmának feltárását nehezíti a tény, hogy megosztott birtokról van szó, így – példának okáért – II. Rákóczi Ferenc és Julianna, továbbá

¹² Gyulai 2020. 204.

¹³ MNL OL E 156.a Fasc. 021. No. 019.

¹⁴ Bajoni János konnumerátori tevékenysége a Rákóczi családdal kapcsolatban az 1670-es évektől kimutatható. Lásd az I. Rákóczi Ferenc utasítására készített összeírást: Uo. Fasc. 025. No. 038.

¹⁵ A zborói járáshoz tartozó települések: Zboró, Bicharo, Ondavka, Felső Polyana, Alsó Polyana, Smilna, Csarnó, Stebnik és Regető. A vizsgált irat elején az egyes processusok és az azok alá sorolt települések felsorolása tartalomjegyzékszerűen olvasható. Szintén a dokumentum első lapjai szolgálnak a megjegyzések feltüntetéséül, amelyet Bajoni János – csakúgy, mint más, általa készített összeírások esetében – rendkívül részletesen vezetett. Erre lásd még regéci példaként az 1689. évben készített feljegyzést: Uo. Fasc. 061. No. 012. Kommentárjai betekintést engednek az uradalom lakosságának szabályszerűségeibe és Bajoni ezekkel kapcsolatos saját véleményébe. „*Némely helyen a legitimus soltészok deficiáltak, akik most afféle helyeken laknak, soltészki szabadságukat hol vették, nem tudják doceálni és noba mostan soltészoknak intuíáltattak, mind azon által levél nélkül az ihyleneket is nem kellene bagyni.*” Uo. Fasc. 021. No. 019.

Rákóczi Erzsébet javairól nem azonos évben történtek feljegyzések. A grófné makovicai birtokait 1688-ban nem, csak 1699-ben írták hasonló mód össze.¹⁶

Annak érdekében, hogy az 1688-as összeírásból kinyert adataink jobban értelmezhetőek, illetve elhelyezhetőek legyenek a változás síkján, több connumeratiót is felhasználtunk vizsgálatunk során. Ezek általános jellemzője, hogy szintén nem tartalmaznak teljes, csupán fél birtokösszeírást. Az alábbi összesítő felsorolás szemlélteti, a felhasznált források mely birtokos résztulajdonáról készültek.¹⁷

Évszám	Birtokos
1641	I. Rákóczi György
1648	Rákóczi László
1673	I. Rákóczi Ferenc
1688	II. Rákóczi Ferenc és Rákóczi Julianna
1699	Rákóczi Erzsébet
1711	Rákóczi Erzsébet

A társadalom, azon belül is a család- és háztartástípusok kérdését boncolgatva legelőször a vizsgálandó kategóriákat kell megállapítani, azt, hogy a 17. században készített feljegyzés(ek)ben szereplő háztartások milyen mai fogalmkörökbe csoportosíthatóak be. Így legalapvetőbb kérdésünk, mi a család? Mely esetekben lehet egy háztartásban élő, de külön családokról beszélni? Mi a háztartás alapja? Ezen kategóriák meghatározásában – csakúgy, mint előző, az 1705-ös évet érintő vizsgálatunk esetében – Andorka Rudolf megfogalmazásait vettük alapul.

Így tehát egy háztartásnak vettük az egy telken élőket, azokat, akik már a korabeli megfogalmazás szerint is „egy kenyéren éltek”. Tudjuk, hogy egy telken, vagyis egy háztartásban több család is élhetett együtt, így például a nő fiúk a szülői háznál maradhattak, vagy egy házatlan zsellért fogadhattak be, aki cserébe szolgált az adott családot. Több formája lehetett a háztartásoknak, sőt, volt is. Az viszont, hogy házas testvérek együtt, vagy házas gyermekek a szüleikkel éltek egy telken, nem teszi meg őket egy családnak! Annak meghatározásában egyrészt a házasság, másrészt maguk a források szolgáltak iránymutatóként. Evidens, hogy egy adott vesszőn¹⁸ élő házaspárt családnak vesszünk, de

¹⁶ Uo. Fasc. 022. No. 004.

¹⁷ 1641: Uo. Fasc. 021. No. 004.; 1648: Uo. Fasc. 039. No. 001/a.; 1673: Uo. Fasc. 021. No. 014.; 1711: Uo. Fasc. 022. No. 010.

¹⁸ A vessző tulajdonképpen a magyar területeken megszokott sessió, jobbágytelek szinonimájának felelhetne meg, viszont annak nagyságában, kimérésben vannak eltérések magyar „társához” képest. Ezen mértékegység csupán a vizsgált vidéken volt használatos, viszont szinte ugyanolyan értelemben használták, mint Tállyán a kötelet, szélességet mértek vele. II. Rákóczi Ferenc makovicai uradalmában az általunk vizsgált települések közül kettő kivétellel egy egész jobbágytelket 12 vesszőben mértek: „*egy integra colonialis sessio computálatik 12 vesszőből*” – olvashatjuk, de azt nem, hogy mekkora is az a vessző. Uo. Fasc. 022. No. 008/a. Erre Takáts Sándor munkájában bukkantunk, aki egy korábbi, 1673-as makovicai urbáriumból idéz: „*unus sulcus 8 ulnis*”, vagyis egy vessző 8 rőfből áll. Takáts 1908. 250. Nincsenek adataink arra nézve, hogy Makovica vidékén pontosan mekkorának tekintették egy rőf nagyságát, ezért számításunkban a földrajzilag hozzá viszonylag közel eső Eperjes adatait használtuk. A város, illetve térségében használatos rőf 62,82 cm volt, s mivel egy

hova soroljuk az ugyanott élő, már felnőttkorba lépett, de nőtlen férfiakat? Vagy azokat a nőtlen fivéreket, akik együtt élnek? A kérdés nem olyan egyszerű, mint első látásra tűnhet. Andorka családtagoknak csak a házaspárokat és azok gyermekeit ismeri el, s megfogalmazása szerint a velük egy fedél alatt élő nőtlen fivér már nem tartozik a családhoz. Viszont nem számíthatjuk a fivért egy másik családnak, hiszen a család megfogalmazás eleve többes számot von maga után. Az ellentmondást Andorka Rudolf a háztartástípusok különböző kategóriáival próbálja feloldani. Ennek értelmében ő az együtt lakó testvéreket a nem-család háztartások közé, míg a nőtlen fivér esetét az oldalirányban kiterjesztett családos háztartáshoz sorolja.¹⁹

Ezekben az esetben követtük, és elfogadtuk Andorka kategorizálását, bár hozzáteszszük, az együtt élő testvérek besorolásakor dilemmáink erősek voltak. Miért ne lehetne ugyanis családnak számítani ezeket a nagyon közeli rokonságban lévő, egy háztartásban élő embereket? A bennünk megfogalmazódott kérdőjeleket csak erősítették a különböző értelmezések, illetve a feldolgozott forrás, amelyből kitűnik, hogy az egy háztartásban élőket vették egy családnak, vagyis az egy fedél alatt élő testvéreket is. Ez a későbbiekben sem változott, s az 1784-es népszámlálás alkalmával a család meghatározásakor is az egy háztartásban élőket vették alapul.²⁰ De vegyünk egy még konkrétabb példát; Veress Éva a sárospataki uradalom jobbágycsaládjainak vizsgálatakor hasonló dilemmával szembesült. Ő végül az együtt élő testvéreket családként fogadta el, hozzátéve, hogy eseteik „*határeseteknek tekintendők*”.²¹ Nézetét mi is osztjuk, viszont a jobb átláthatóság, a háztartástípusok megfelelő szemléltetése miatt követtük Andorka kategóriáit.

Viszont a háztartástípusok besorolásainál további problémákba ütköztünk. Andorka a legegyszerűbb háztartástípusként az egyedül élőket teszi meg. Neki könnyű dolga volt, mivel az általa feldolgozott népszámlálási feljegyzésekben ezt pontosan nyomon lehet követni. Azonban a 17–18. századi jobbágyösszeírások célja nem a népesség számának, hanem az adóalapnak a nyilvántartása volt – hány/mekkora sessiót ülnek meg a jobbágyok. Éppen ezért nem volt szükség az egész háznép megjelölésére, csupán a családfőt jegyezték fel. Ellenben feltehetjük a kérdést, hova soroljuk azokat a személyeket, akik neve mellett kiskorú vagy éppen házas fiút, vőt nem jegyeztek be? Ezek az emberek éppúgy lehettek egyedül élők, mint családos emberek gyerek nélkül, vagy leánygyermekkel, tekintve, hogy utóbbiakat nem jelölték a korabeli összeírásokban. A kérdés megoldásaként az ilyen családfőket egy másik, nevezetesen a „besorolhatatlan” kategóriába jegyeztük fel.

Az egyszerű családmodell mellett vizsgálatunkban alkalmaztuk a kiterjesztett család kategóriáját is. Azokban az esetekben tudtuk ezt megtenni, amikor a házas gyermek egy háztartásban – tehát egy vesszőn – lakott a szülőkkel, vagy a – feltételezhetően – nőtlen testvérel. Épp ezért a Simkó családot is ezen kategóriába soroltuk. A portán így két családfő lakott, apa-fia ugyanazon névvel rendelkezett, E.K.V. rövidítést jegyeztek be nevük mellett, tehát egy kenyéren éltek, amely közös állatállományt is jelentett. Házas zselétként négy ökrük volt, ennek megfelelően marhával szolgáltak. Ezen felül az összeíró

vessző 8 ilyen rőf, könnyen kiszámolhatjuk, hogy egy vessző alatt 5 métert értettek. Bogdán 1990. 194. Ennélfogva a 12, egész házhelyet kitevő vessző 60 méter volt. A soltészok „örökségüktől fogva” ennek dupláját, 24 vesszőt kaptak, vagyis 120 méter széles telket ültek meg.

¹⁹ Andorka 1984. 402–407.

²⁰ Acsádi 1957. 228.

²¹ Veress 1958. 386.

még 2 tehenet és 4 sertést jegyzett be a Simkó család tulajdonaként. Idősebb Simkó Jánosnak volt még egy nőtlen fia, a 24 éves Márton, az ifjabbik Simkó feleségével egy hároméves kisleányt, Andrászt neveltek.

A többcsaládos háztartások csoportjában kapott helyet az özvegy Pavelko Györgyné és Maszlinik György. Az egy háztartásban, de külön kenyéren élő két családot nyilvánvaló rokonság fűzte egybe, mivel a bejegyzés szerint sógorok voltak. De a többcsaládosok besorolásánál nem csupán a rokonság volt a döntő. Kosztelnik István és Szepesi Lőrinc szintén 4 vessző nagyságú telket ültek közösen, de külön háztartással. Ellenben rokonsági fokot nem jelöltek. Utóbbi ilyen távlatból már nehezen igazolható, továbbá az is elképzelhető, hogy az adófizetés miatt kényszerültek egy telekre; akárhogy is, két külön család lakta a sessiót, amelyre a kiterjesztett család kategóriája nem illik rá. Ez azonban nem jelenti azt, hogy együtt lakó szülőket és házaspárokat ne soroltuk volna ebbe a kategóriába. Abban az esetben tettünk így, ha szülők legalább két házaspárral, így azok családjával éltek egy vesszőn, egy vagy külön kenyéren.

Hogyan alakult a lakosság száma?

Az 1688-ban készített connumeratio szerint 85 háztartást számoltak össze Zborón. Ez természetesen nem tükrözi a családok számát, tekintve, hogy közülük többen is egy háztartásban éltek. Az Andorka Rudolf módszerét követő vizsgálat alapján ekkor a váruradalom központjában 95 család élt a Rákóczi-árvák birtokrészén. Nem szabad elfelejteni ugyanis, hogy forrásaink csupán egy media oppidumot írnak le, beszéljünk akár az 1641-es, vagy az 1688-as évről! De hozzávetőlegesen hány főt foglalkoztatott magába ez a 95 család?

A kérdés megválaszolása nem egyszerű, csak hipotetikus számokat kaphatunk. Ennek oka a vizsgált feljegyzés „pontatlansága”, mivel nem tartalmazza nők és leányok számárányát. Nem véletlenül tettük a fentebb jelzett szót idézőjelbe; az összeíróknak nem is volt feladatuk a pontos népességösszeírás, hiszen ahogy arra már utaltunk, ezen dokumentumoknak a célja az adóalap feljegyzése volt. Nőket abban az esetben jegyezték be, ha ők voltak a családfők. Ez pedig akkor történhetett meg, ha özvegyek vezették a háztartást. Az ő reprezentálásuk nagyon alacsony, ugyanis a korban nem volt megszokott, általános dolog, hogy nők legyenek a családfők, ezáltal ők vezessék a jobbágyi gazdaságot. Helyette vagy ismételtlen megházasodtak, vagy más, esetleg házatlan zsellért vagy rokont fogadtak háztartásukba.²² 1688-ban mindössze 5 női relictá családfőt jegyezték be. Közülük egyedül a már említett Pavelko Györgyné élt közös session sógorával, Maszlinik Györggyel. Viszont, ha nőket csak ritkán jegyezték be, leánygyermeküket pedig egy esetben sem, honnan lehet megállapítani a lakosság számát? Ezen a ponton csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Feltételezzük, hogy minden felnőtt férfi nő volt, így mellettük (98 fő) élt 93 nő – az eltérést a relicták száma adja. Tudjuk, hogy 1688-ban 101 fiúgyermeket írtak össze, hány lány lehetett? Számításunkhoz Zimányi Vera és J. Újváry Zsuzsanna kutatásait vettük alapul.²³ A szerzőpáros a rohonc-szalónaki uradalom 1648-as népszámlálási adatait vizsgálta, amely népszámlálásban lányok számát – sőt azok életkorát is –

²² Zimányi–J. Újváry 2004. 48. Vö. Péter 1989.

²³ Zimányi–J. Újváry 2002.

feltűntették. Az említett Batthyány-birtok nem volt egy homogén uradalom etnikai szempontból nézve. Voltak külön horvát, német és magyar települések, de mellettük vegyes lakosságú falvak is léteztek. Zimányi Vera és J. Újváry Zsuzsanna adataiból kiderül, hogy a fiú- és lánygyermek számok közötti eltérés – etnikai hovatartozástól függetlenül – 17–18% körül mozgott. Számszerűsítve ez a következőképpen mutatható ki: a rohonc-szalónaki uradalomban 2874 fiút és 2371 lányt írtak össze. Ismét, ha feltételezzük, hogy ez a 18%-os, fiúk esetében látható nagyobb születési arány Zboróra is érvényes, az azt jelölné, hogy a 101 fiúgyermek mellett 84 lány lehetett, akik kimaradtak az összeírásból. Mindez azt jelenti/jelentené, hogy 1688-ban a Rákóczi-árvák zborói birtokrészén összesen mintegy 376 fő élt.

Mivel azonban ezen adat helyességében nem lehetünk biztosak, a lakosság szám változásának megállapításához a továbbiakban csupán az összeírt családok és fiúgyermek számát vettük figyelembe.

Évszám	Összes háztartás	Összes család	Fiúgyermek
1641	48	55	
1648		58	48
1673	80	81	124
1688	85	95	101
1699	67	67	61
1711	48	52	52

1. táblázat. Háztartások és családok száma a zborói birtokrészekben. (Szürkével a fejedelmi ág birtokai jelölve.)

Az adatokból kitűnik, hogy viszonylag kisebb mértékű, de egyértelműen jelenlévő lakosság szám-növekedés jellemezte a váruradalom központját, amely az 1690-es évekig érvényes volt. Az ilyen irányú változás minden bizonnyal nem független attól a tényről, hogy Zboró a 17. századig falunak számított, s gyakorlatilag semmi nem emelte ki a többi település közül. Ez a Rákóczi család birtoklásával egyértelműen más irányt vett. A makoicai várban történt építkezések, továbbá az, hogy a vár lábánál elterülő Zborón is új házat emeltettek, megindította a fluktuációt. Ezt elősegítette, tovább erősítette az ipari létesítmények, mint malmok és üvegműhely alapítása is. Zboró tehát a Rákóczi család tevékenységeinek köszönhetően mezővárosi rangját, ezzel együtt gyarapodó lakosság számát.

A Bajoni által készített összeírásban is fellelhető a 17. századi hasonló jellegű források állandó tartalma: a jobbágyi panasz. Fejezetünk idézett címe is ezen, egyébiránt általánosságban megfogalmazott leírás. De nézzük, milyen konkrét jellemzést tett Bajoni Zboróra! A cenzus mértékének változásával kapcsolatban olvashatjuk a következőket. A régi urbáris feljegyzések szerint évente 100 forint cenzust kellett volna a lakosoknak befizetni, azonban azok hitük szerint vallották Bajoni felé, hogy csupán 25 forintot fizettek, s erre való levelük a templommal együtt elégett. „Egyébiránt a connumerátornak úgy tetszett, hogy a

mostani romlott időben ennyire való elfogyatkozott voltukhoz [a szerző kiemelése] képest, hogy mégis inkább épülhetnének, ugyancsak jl 25 hagyatott rajtuk.”²⁴

Miként változott a jobbágyság vagyoni helyzete?

Ahhoz, hogy az elszegényedés mértéke kimutathatóvá váljon, a jobbágyság vagyoni helyzetét kell megvizsgálnunk. Ehhez a makovicai birtok további összeírásait is felhasználtuk. A jobb értelmezhetőség miatt a jobbágyság állatállományát egy háztartásra eső átlagszámban is megadtuk.

	Háztartások száma	Jobbágyfiúk	Lovak száma	Ökrök száma	Tehenek száma	Juhok száma	Sertések száma	Méhek száma
1648	58 (család)	48	29	67	45	20	216	67
átlagszám egy háztartásra			0,5	1,15	0,77	0,3	3,9	1,15
1673	80	124	19	96	188	84	236	17
átlagszám egy háztartásra			0,2	1,2	2,35	1,05	2,95	0,2
1688	85	101	18	105	155	100	245	43
átlagszám egy háztartásra			0,21	1,2	1,82	1,1	2,88	0,5
1699	67	61	2	28	17		8	
átlagszám egy háztartásra			0,02	0,4	0,25		0,1	
1711	48	52	11	46	42		16	
átlagszám egy háztartásra			0,2	0,95	0,87		0,33	

2. táblázat. A jobbágyság állatállománya. (Szürkével a fejedelmi ág birtokai jelölve.)

A táblázatból egy igen hullámzó vagyoni helyzet olvasható ki. Az igásállatok száma végig alacsony maradt, amely – a regéci uradalommal ellentétben – nem feltétlenül függ össze a lakosságszám csökkenésével, vagy még pontosabban, nemcsak azzal függ össze. Az igásállatok számának alakulásában a korabeli trendnek megfelelően láthatjuk akár a robotkötelesség lerázását. De mennyire szabályozza az urbárium a marhás robotot? Ennek kapcsán megállapíthatjuk, a zborói jobbágyok teljesen más módon teljesítettek szolgálatot más uradalmak lakóihoz képest, ugyanis – bár a megszokott, „*tisztek parancsolata szerint*” fordulat itt is szerepel – ezen kívül csak fuvarozást követeltek tőlük. Utóbbi után pedig „*öt mért föld*” megtételekor még fizetséget is kaptak. Vagyis a marhával történő hagyományos földművelési munka nem volt tőlük elvárt.

²⁴ MNL OL E 156.a Fasc. 021. No. 019.

Nem is volt szükség arra, hogy esetleg a szántást saját állataikkal végezzék el. A makovicai uradalom majorjaiban sokkal több szarvasmarhát, ökröt tartottak, mint más, Tiszán inneni Rákóczi-birtokokon.²⁵ 1690-ben csak a zborói majorban 27 marhát írtak össze, amelyekkel a mintegy 308 kassai köből befogadóképességű zborói majorsági szántókat művelni tudták.²⁶

A Bajoni által is leírt „elfogyatkozás” valóban kimutatható ugyan, azonban az 1690-es évektől kezdve. Miért? A legegyszerűbb válasz ennek kapcsán a 17. század eseményei, a sorozatos háborúk és az azokkal járó gazdasági nehézségek. Emellett azonban van egy általános elvándorlás is, amelyre Bajoni is felhívta a figyelmet: fiatal legények más uraság birtokaira költöznek, özvegyasszonyok gyermekeiket Lengyelországba viszik. A migráció mögött a jobb életkörülményekbe vetett remény húzódnak meg. Azonban az igásállatok számának csökkenésére más magyarázat is akad, amely a társadalom differenciálódására vezethető vissza.

Miként változott a jobbágyság, zsellérség, illetőleg a mesterséggel szolgálók aránya?

	Összes jobbágy-háztartás	Összes jobbágy-család	Összes zsellér-háztartás	Összes zsellér-család	Összes házas zsellér-háztartás	Összes házas zsellér-család	Összes házatlan zsellér-család	Zsellér földdel	Pázsit zsellér	Uraság földjén élő
1641	9	18	39	39	39	39				
1648		51		7						
1673	24	24	56	57	56	57				1
1688	22	28	63	67	53	57	10			
1699	28	28	39	39	39	39		12	11	16
1711	13	16	32	33	33	33		9	19	5

3. táblázat. Társadalmi megoszlás Zborón.

Látható, hogy a zsellérség száma volt az, amely a század közepére felduzzadt, s ugyan-ezt a réteget érintette a csökkenés is. Ki számított zsellérnek Makovicán? A jobbágyság ezen rétegének két csoportja létezett: házas és házatlan zsellér. Utóbbi elnevezés magáért beszél: azok a jobbágyok, akik nem rendelkeztek saját telekkel, házhellyel, így külső telekkel sem. Ők másnál „zselléreskedtek”. A házas zsellér kategóriájának behatárolásánál egy másik makovicai település, Hrabóc feljegyzését kell igénybe vennünk. „*Coloni domos inquilinare*” olvasható Hrabóc településénél.²⁷ A falu lakosai mind házas zsellérek voltak, telkük nagyságát nem is jegyezték fel. Zselléri kategorizálásukat külső telkük elcsatolása mi-

²⁵ Veres 2021. 56.

²⁶ MNL OL E 156.a Fasc. 021. No. 020. Makkai László számítása szerint már a 17. század közepén szembe-sültek azzal, hogy béresekével jobban megérte szántani, mint a jobbágyokat robotra küldeni. Ennek érdekében más-más elvárásokat támasztottak a két eketípus elé. A béresekének 30 köblöt kellett szántania, míg a jobbágyinak kettőt. Makkai 1954. 62. Tehát amennyiben a zborói majorban 7 eketípust ki tudtak állítani, csupán azzal több, mint 200 kassai köböllel mért szántót tudtak beszántani.

²⁷ MNL OL E 156.a Fasc. 022. No. 008/a.

att kaphatták, vagyis ebből a szempontból Makovicán az számított házas zsellérnek, akinek külső telke nem volt. Viszont az 1705-ös összeírás azt mutatja, ez nem kizárólagos feltétel. Mesticzka, Semetkocz és Olsavka településeken zsellérként feljegyzett lakosok egy része $\frac{1}{4}$ vesszőn, tehát nagyon kis, töredéktelken élt, vagyis ahogy a magyar részeken, úgy az északabbi vidéken is az aprótelkesek zsellérnek számítottak. Elgondolásunkat erősíti, hogy Zborón is a házas zsellérek esetében nem jelölték a vessző nagyságát.

A differenciálódást azonban az ígásállatok száma közötti különbség is jelzi. Az 1688-as évben 67 házas zsellércsalád kezén 34 ökör és 83 tehén oszlott meg, ami átlagszámokban kifejezve 0,5 és 1,2. A 28 jobbágycsalád tulajdonként összesen 65 ökröt és 58 tehenet írtak fel, 2,3 és 2 átlagszámokkal.²⁸ Tehát az igaerő ilyen jelentős megoszlása és a sessiónagyság feljegyzésének hiánya arra enged következtetni, hogy a zsellérek nagy része nem foglalkozott szántóműveléssel. Mivel foglalkoztak a zborói zsellérek?

	Szabadosok	Mesterek
1641	4	7
1648	5	13
1673	5	27
1688	2	30
1699		22
1711	3	25

4. táblázat. A mesterséggel szolgálók száma Zborón.

A 4. táblázat adatai egyértelműen tükrözik a Rákóczi család Zborói tevékenységét, amelyen keresztül a mezőváros ipari jellegét erősítették. Malmok, mészárszék, vendégfogadó, sörfőző, mángorló, papírkészítő malom, fűrészmalom, portörő malom és huta jegyzetett be Bajoni által; nem véletlen, hogy akárcsak az állatállomány és lakosság szám esetében, az 1680-as évekre esik a mesterséggel szolgálók legmagasabb száma.

Magas számarányuk – 95 családból 30, tehát 31% –²⁹ az urbáriumból is kitűnik. „*Min-denféle mester ember*” robotját a nyári munka idejére nézve egyöntetűen heti három napban állapították meg. A vargáknak bőrt kellett előkészíteni, s meghatározott számú férfi és női lábbelit adóként beadni. Az asszonyoknak fonni, a takácsoknak fonalat kellett szőni. Ezen kívül a puskások, tehát a vadászok munkáját is pontosan meghatározta Bajoni az összeírásában. A mesteremberek túlnyomó többsége pedig a zsellérek sorából került ki. A 67 zsellércsaládból 25, tehát 37% élt mesterségéből.³⁰

²⁸ Ebben az esetben nem háztartásokkal, vagyis sessiókkal számoltunk, hanem családokkal. Ennek oka, hogy – ahogy más uradalmakban, úgy – Makovicán is megfigyelhető az együtt élő családok „elválása”. Vagyis, azon folyamat pillanata, amikor több család egyazon telken osztozik, de külön családi gazdaságot visz. Ennélfogva a családok kategóriájával történő kalkulálás pontosabb adatot eredményezhet.

²⁹ Ezen adat kiugróan magasnak számít. 1689-ben a teljes regéci uradalom területén az összeírt családfők csupán 5,1%-a volt kézműves. A Koháry család nógrádi birtokain a 18. század első évtizedében ugyanez mindössze 3% volt. Szirácsik 2017. 200.

³⁰ A következő mesterségeket jegyezték fel Zborón: puskás, gombkötő, lakatos, esztergályos, szűcs, varga, takács, kovács, kerékvártó, bodnár, szűgyártó és csizmadia. Ezek közül a legtöbben vargaként (8 fő) és takácsként dolgoztak (7 fő).

Tehát a szolgáló rétegen belül jól elkülöníthető megoszlás látszik. A jobbágyság nagyobb állatállománnyal, és igaerővel rendelkezett – ők voltak azok, akik elsősorban mezőgazdasággal foglalkoztak. A zsellérség viszont megélhetését az iparban találta meg, ezért kevesebb az állatállománya. Az itt bemutatott zborói társadalmi megoszlás tehát ismét egy példa, hogy a zselléresedés nem feltétlen jelent elszegényedést.

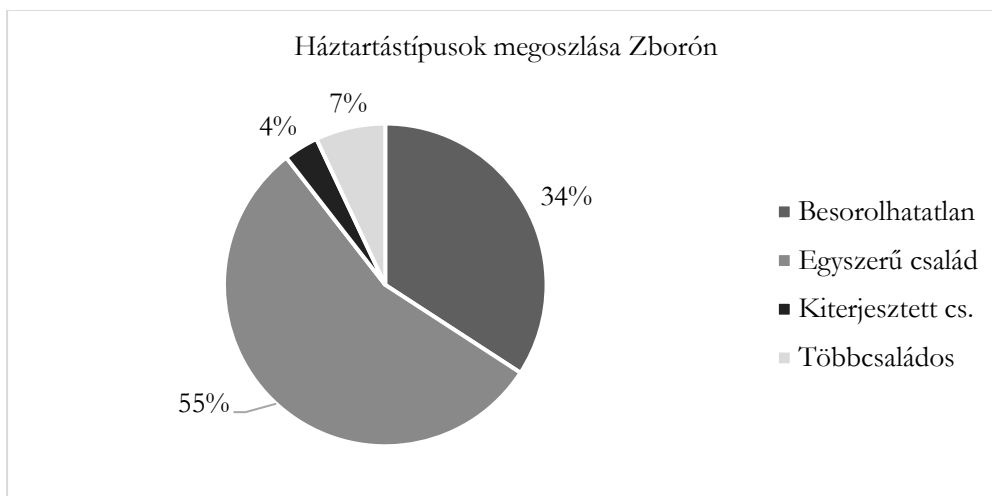
Háztartástípusok megoszlása

	Besorolhatatlan	Nem-család	Egyszerű család	Kiterjesztett család (szülő/nőtlen testvér)	Többcsaládos (szülő két házas gyerekekkel vagy házas testvérek)	Összes háztartás száma	Etnikum
Zboró	29 (34,1%)		47 (55,2%)	3 (3,5%)	6 (7%)	85	tót
Bicharo	23 (35,3%)	1 (1,5%)	39 (60%)	1 (1,5%)	1 (1,5%)	65	ruszin

5. táblázat. Háztartástípusok megoszlása Zborón 1688-ban.

A 17. században Zboró lakosságának többsége egyszerű családos háztartásban élt. A feltüntetett 55,2% azonban bizonyosan nem felel meg a valóságnak, amelynek oka az, hogy a „besorolhatatlan” kategóriában helyet kapók nagy része szintén egyszerű családmódban élhetett. Bizonytalan kategorizálásuk a feltüntetett fiúgyermek vagy más együttlakó hiányával van összefüggésben.³¹

A nagycsaládos háztartástípus ellenben csak nagyon alacsony számmal van jelen, viszont ez uradalmunkban nem számított kiugró adatnak.³²

1. diagram. Háztartástípusok megoszlása Zborón.

³¹ Az 1705-ben készült összeírás elemzése hasonló eredményre jutott. Ezen korábbi vizsgálatunkban II. Rákóczi Ferenc összes makoviciai birtokának háztartástípusait tekintettük át. Ennek alapján az uradalom lakosságának nagy része szintén egyszerű családos háztartásban élt.

³² 1705-ben a vizsgált háztartások 17,5%-a volt kiterjesztett, s 7%-a többcsaládos.

Hogy el tudjuk helyezni a zborói háztartástípusok megoszlását, összehasonlításként Bicharo településének adatait is megvizsgáltuk. A Zborótól kicsit északabbra fekvő települést annak hasonló jellege predesztinálta összehasonlító alapnak. Bicharo – bár nem volt mezőváros – hasonló lakosságsszámmal rendelkezett, mint Zboró. Közelsége miatt egyazon földrajzi körülmények jellemzik, vagyis mindkét település lakosságát ilyen szempontból ugyanolyan tényezők befolyásolták. S valóban, háztartástípusok tekintetében csupán minimális eltérést tapasztalhatunk, amely eltérés a nagycsaládosok csoportját érinti.

Hogyan oszlottak meg a háztartások háztartástípus és állatállomány szerint?

Amennyiben az állatállományt külön háztartástípusokra lebontva kívánjuk vizsgálni, alapvető feltételezésünk, hogy a nagycsaládosok – így a kiterjesztett és többcsaládosok – sokkal nagyobb igaerővel és több haszonállattal rendelkeztek, mint az egyszerű háztartásban élők. Előzetes elgondolásunkat arra alapozzuk, miszerint az egy kenyéren élők jobban ki tudták használni gazdasági erejüket, családonként kevesebb adót fizettek. Valóban megállja-e a helyét ezen feltételezésünk? A kérdés eldöntéséhez Bicharo, illetve az 1705-ben készült, II. Rákóczi Ferenc makovikai birtokrészét leíró forrás adatait is igénybe vettük.

Zboró	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Nincs állat
Besorolhatatlan (29 házt.)	2	32	50	62	10		1
átlagszám egy háztartásra	0,06	1,1	1,7	2,1	0,3		
Nem-család (0 házt.)							
átlagszám egy háztartásra							
Egyszerű család (47 házt.)	14	44	78	134	25	97	3
átlagszám egy háztartásra	0,2	0,9	1,6	2,8	0,5	2	
Kiterjesztett család (3 házt.)		8	9	11			
átlagszám egy háztartásra		2,6	3	3,6			
Többcsaládos (6 házt.)	2	21	18	37	8	3	
átlagszám egy háztartásra	0,5	3,5	3	6,1	1,3	0,5	

6. táblázat. Zboró háztartásainak állatállománya 1688-ban.³³

³³ A táblázatokban kurzívval, illetve félkövérrel jelöltük az összehasonlító adatokat. Kurzívval a Bicharoval történő egybevetést, így azt jelöltük, ahol jobb adat mutatkozik. Ugyanezen elven félkövérrel a makovikai részirtok átlagadatait emeltük ki. A szürke háttérrel jelzett mezők azt hivatottak mutatni, hogy a zborói értékek meghaladják mind a bicharóit, mind a többi birtokét.

Bicharo	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Nincs állat
Besorolhatatlan (23 házt.)	6	34	40	39	6	35	4
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,4	1,7	1,6	0,2	1,5	
Nem-család (1 házt.)	3	6	5	14	1		
átlagszám egy háztartásra	3	6	5	14	1		
Egyszerű család (39 házt.)	10	67	87	89	21	83	1
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,7	2,2	2,2	0,5	2,1	
Kiterjesztett család (1 házt.)	1	4	3	5	6		
átlagszám egy háztartásra	1	4	3	5	6		
Többcsaládos (1 házt.)	1	8	7	9		16	
átlagszám egy háztartásra	1	8	7	9		16	

7. táblázat. Bicharo háztartásainak állatállománya 1688-ban.

Makovicai részek	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Nincs állat
Besorolhatatlan (68 házt.)	16	116	81	106	41	122	7
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,7	1,2	1,5	0,6	1,8	
Nem-család (5 házt.)	1	8	10	3	2	5	
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,6	2	0,6	0,4	1	
Egyszerű család (148 házt.)	32	258	197	278	81	165	6
átlagszám egy háztartásra	0,2	1,7	1,3	1,8	0,5	1,1	
Kiterjesztett család (52 házt.)	37	132	122	126	77	169	2
átlagszám egy háztartásra	0,7	2,5	2,3	2,4	1,4	3,25	
Többcsaládos (21 házt.)	12	64	47	63	21	37	1
átlagszám egy háztartásra	0,5	3	2,2	3	1	1,7	

8. táblázat. II. Rákóczi Ferenc makovicai birtokainak adatai 1705-ből.

A táblázatok összevetése azt mutatja, hogy éles különbség állítható fel Zboró és Bicharo lakosságának gazdálkodása között. Utóbbi településen az egyszerű családmódel

dívott, s az ide sorolható háztartások nagyobb igaerővel bírtak, mint a hasonló kategóriába eső zborói társaik. A mezővárosban élők sokkal kevesebb ökröt tartottak, elsősorban haszonállatokat, sertést és juhokat lehetett megtalálni portáikon. Vagyis a szántógazdálkodás valamivel kisebb súllyal jelentkezett körükben.

Mivel Bicharo esetében csak egy többmagvú háztartásról beszélhetünk, az e téren való összehasonlításhoz az 1705-ös átlagértékeket használtuk fel. Ezek nem egy-egy település, hanem II. Rákóczi Ferenc összes makovicai egész- és részirtokaira vonatkozó adatokat jelzik.

A kiterjesztett és többcsaládos háztartások esetében feltűnő hasonlóság figyelhető meg a 7. és 8. táblázat számai között. Ennek alapján mindkét részre érvényes a megállapítás – egyben az előzetes feltevés – a többmagvú családok kezén koncentrálódott a legnagyobb igaerő, sőt, ezzel kapcsolatban a zborói adatok még magasabb értéket is mutatnak! Az igavonó állatok kiemelkedő számai egyértelműen jelzik, ezen háztartások nagyobb földeket bírhattak, ennél fogva a legvagyonosabb réteget alkothatták Zboró társadalmán belül. De társadalmi hovatartozásukat tekintve, jobbágyokról vagy zsellérekéről beszélhetünk eme vagyonosabb réteget tekintve?

Hogyan alakult a háztartások száma típusonként és társadalmi rétegenként?

	Összes háztartás száma	Ebből jobbágy	Ebből zsellér	Ebből soltész	Ebből popovec
Zboró	85	22	63		
%		25,8	74,1		
Bicharo	65	45	8	6	6
%		69,2	12,3	9,2	9,2

9. táblázat. A háztartások megoszlása társadalmi rétegenként 1688-ban.³⁴

Zboró	Jobbágy	Zsellér	Soltész	Popovec
Besorolhatatlan	5 (5,8%)	23 (27%)		
Nem-család				
Egyszerű család	11 (13%)	36 (42%)		
Kiterjesztett család		3		
Többcsaládos	5	1		

³⁴ A soltészok az adott település vezetői voltak, a bírói jogkörök őket illették. A cím csupán családon belül öröklődött. A vezetőknek helységenként meghatározott előjogaik voltak, amelyeket a birtok tulajdonosa erősíthetett meg. Egyes esetekben külön földdel, erdővel, réttel, sőt malommal is rendelkezhetek. MNL OL E 156.a Fasc. 022. No. 002. Popovecnek az ortodox papokat nevezték. Mivel a makovicai uradalom etnikai szempontból kevert birtoknak számított – tótok és ruszinok lakták és alkottak külön településeket – az ortodox vallású népesség körében a papság nagy jelentőséggel bírt. A soltészokhoz hasonlóan előjogokkal és meghatározott földterülettel rendelkeztek, amelynek nagysága 12–24 vessző között mozgott. Mivel Zboró tótok lakta település volt, lakosai között nem volt megtalálható se a soltész, se a papsági tiszt.

Bicharo	Jobbágy	Zsellér	Soltész	Popovec
Besorolhatatlan	13 (20%)	5 (7,7%)	2	3
Nem-család	1			
Egyszerű család	30 (46%)	2 (3%)	3	3
Kiterjesztett család	1			
Többcsaládos			1	

10. táblázat. A háztartástípusok megoszlása társadalmi rétegenként 1688-ban.

Annak ellenére, hogy a vizsgált két település egymáshoz nagyon közel feküdt, társadalmi rétegződésükben egy nagyon fontos, alapvető különbség mutatkozik. Zboró mezővárosának túlnyomó többségét a zsellérség, míg Bicharóét a jobbágyság alkotta. A külső telekkel nem rendelkező, illetve a töredéktelken élő zborói zsellérség kimagasló aránya uradalomszinten is feltűnő. Az 1705-ben készített összeírás alapján ekkor a fejedelem makovicai birtokain a társadalom mindössze 9,52%-a számított zsellérnek!

Zboró													
Jobbágy	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Zsellér	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh
B. (5 házt.)		16	15	24			B. (23 házt.)	2	16	35	38	10	
á/h		3,2	3	4,8			á/h	0,08	0,6	1,5	1,6	0,4	
E. (11 házt.)	10	32	28	52	11	91	E. (36 házt.)	4	12	50	82	14	6
á/h	0,9	2,9	2,5	4,7	1	8,2	á/h	0,1	0,3	1,3	2,2	0,3	0,1
K. (0 házt.)							K. (3 házt.)		8	9	11		
á/h							á/h		2,6	3	3,6		
T. (5 házt.)	2	17	15	36	4	3	T. (1 házt.)		4	3	1	4	
á/h	0,4	3,4	3	7,2	0,8	0,6	á/h		4	3	1	4	

11. táblázat. A jobbágyság és zsellérség állatállománya háztartástípusok szerint.

Hiába a zsellérség magas száma, Zboró mezővárosán belül a jobbágyság volt az, amely arányaiban több ígás- és haszonállattal rendelkezett, vagyis előbb tett megállapításunkhoz visszacsatlakozva, a jobbágyság alkotta a társadalom vagyonosabb rétegét. De ez a réteg nem volt kizárólagos! A zsellérség többmagvú családjai hasonlóan tekintélyes ingósággal rendelkeztek, így ők is vagy bérszántást végeztek, vagy nagyobb földekkel rendelkeztek a város körül. Arra, hogy a zborói – minden bizonnyal legfőképpen mezőgazdasággal foglalkozó – jobbágyréteg figyelemre méltó számú állatállománnyal rendelkezett, a bicharói adatokkal való összehasonlítás is rámutat.

Bicharo													
Jobbágy	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh	Zsellér	Ló	Ökör	Tehén	Sertés	Méh	Juh
B. (13 házt.)	5	22	24	26	6	27	B. (5 házt.)			6			
á/h	0,3	1,6	1,8	2	0,4	2	á/h			1,2			
N. (1 házt.)	3	6	5	14	1		N. (0 házt.)						
á/h	3	6	5	14	1		á/h						
E. (30 házt.)	6	49	64	70	8	18	E. (2 házt.)			3	1	3	
á/h	0,2	1,6	2,1	2,3	0,2	0,6	á/h			1,5	0,5	1,5	
K. (1 házt.)	1	4	3	5	6		K. (0 házt.)						
á/h	1	4	3	5	6		á/h						

12. táblázat. A jobbágyág és zsellérség állatállománya háztartástípusok szerint.

Összegzés

A 17. század során a makovicai váruradalom központját képező Zboró lakosságzáma növekedésnek indult. Ezen tendencia mögött a Rákóczi család intézkedései állnak. Rákóczi Zsigmond ezen birtokát már nem zálogént, hanem örökjogon szerezte meg, családjára egy olyan biztos uradalmat kívánt hagyni, amelyet a Kamara nem vehet tőle vissza, s gyermekei, unokái rezidenciaként is használhatják.

A dinasztiaalapító fejedelem ezirányú törekvése érvényre is jutott, igaz nem feltétlen maradéktalanul. Halála után gyermekei felosztották a birtokot egymás között, amely ezt követően ennek alapján öröklődött tovább. Bizonyos részek közösek maradtak ugyan, de a felosztás azt eredményezte, hogy két család külön gazdasága működött közvetlen egymás mellett, külön gazdatisztekkel. A felosztás, mint ismert, az uradalom sorsára is hatással volt.

A megosztás azonban nem szabott gátat annak, hogy a Rákóczi család mindkét ága fejlesztéseket hajtson végre az uradalmi központon belül. Ennek két leglátványosabb eleme a Rákóczi-kúria felépítése és különböző ipari létesítmények alapítása volt. Ezen fejlődéshez kapcsolódóan, ennek köszönhetően szerezhetett Zboró mezővárosi rangot.

Az átrendeződés a társadalmat is nagymértékben érintette. Ahogy egyre jobban előtérbe helyeződött a mezőváros ipari jellege, úgy költözött mind több kézműves a településre, s ezzel párhuzamosan körükben egyre inkább háttérbe szorult a mezőgazdaság. Ebből kifolyólag már nem is volt szükséges nagyobb sessiót és külső telket birtokolniuk, töredéktelkesekké váltak. Megindult zselléresedésük.

Ez a zselléresedés azonban nem feltétlen az elszegényedés kifejeződése! Bár valóban kevesebb igaerővel rendelkeztek, mint a jobbágyág felső rétege, igásállatuk leadása vélhetően részben az említett iparosodással áll összefüggésben. Esetükben az igaerő azért

sem használható teljes mértékben a gazdasági erő kifejezésére, mert volt más tevékenység, amelyből fenntarhatták magukat, a kézművesség. A Rákóczi család egy másik uradalmán, a regécin figyelhető meg hasonló jelenség. A jobbágyok önként vállaltak zsellérséget, adták le állataikat és költöztek kisebb telekre. „Cserébe” igyekeztek több szőlőterületet fel-fogni, s családi gazdaságaik központjába a szőlőművelést helyezni. Tehát a regéci esetében sem nevezhető a zselléresedés elszegényedésnek.

Kétségtelen, a zborói társadalom erősen differenciált volt. A zsellérségen belül is több réteget lehetett elkülöníteni. Viszont a jobbágyok és zsellérség is élesen elhatárolódott egymástól. Előbbiek körében jól kimutatható volt, hogy az ő tevékenységük megmaradt a mezőgazdaság területén, legnagyobb arányban ők rendelkeztek az állatállománnyal. Kézművességgel csak nagyon kevesen foglalkoztak közülük. Ezzel szemben a zsellérség 42%-a szolgált mesterségével!

Általános feltételezésünk volt, hogy a nagycsaládos háztartások nagyobb igaerővel, ezáltal nagyobb gazdasággal is rendelkeztek, amely – vélhetően – nagyobb fölterületek művelésében, esetleg bérszántásban csúcsosodott ki. Az állatállomány és a háztartástípusok megoszlásának vizsgálata elgondolásunkat igazolta. Azonban Zboró mezővárosában ez csak egy nagyon szűk réteget foglalt magába, amely rétegen belül a jobbágyi és zselléri háztartások között nem volt különbség. A legnépesebb kategóriát az egyszerű családos háztartások jelentették. Sőt, amit látunk a többmagvú családok esetében, az egy átmeneti állapot. Hogyan is kell ezt érteni?

A 9 nagycsaládos háztartásból 6 családjai éltek külön kenyéren. Vagyis egy telken több gazdaság is működött egymás mellett, a családok külön állatállománnyal rendelkeztek. Az ő esetük egy köztes állapot pillanatnyi képe az egyszerű családos háztartások kialakulása felé. Veress Éva a sárospataki uradalom jobbágyosságát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a vagyonosabb jobbágyosság az, amelyik egybe tömörül, s alakít ki többcsaládos vagy kiterjesztett háztartásokat. Ezt pedig egy olyan közegben teszi, teheti meg, ahol a szegénység mértéke még nem számottevő.³⁵ Hangsúlyos volt-e ennek alapján a szegénység Zboró egyszerű családos háztartásban élő lakosságának körében? Mivel az állatállomány vizsgálata azt mutatja, hogy az ilyen családmodellben élők kezén magas átlagszámban oszlottak meg az ingóságok, véleményünk szerint Veress ezen megállapítása Zboró esetében nem érvényes. Az egyszerű családos háztartásban élők tehát nem feltétlenül voltak rosszabb gazdasági helyzetben nagycsaládos társaikhoz képest.

A Rákóczi család 1601-től kezdődött tulajdonlása alapjaiban változtatta meg nemcsak az uradalom gazdaságát, hanem Zboró társadalmát is. Az ipari jelleg hozzájárult egy gazdagabb iparos réteg kifejlődéséhez, amelynek tagjai a zsellérek közül kerültek ki. Ezen kézműves réteg létrejötte viszont tovább differenciálta a társadalmat, amely az adatok alapján a következőképpen nézhetett ki.

1. Nagycsaládos telkes jobbágyok
2. Egyszerű családos háztartásban élő telkes jobbágyok
3. Iparos házas zsellérség
4. Marhás/gyalogszeres zsellérség
5. Pázsit zsellérség
6. Ház nélküli zsellérség

³⁵ Veress 1966. 369.

Tünde Veres

The Society of the Market Town of Zborov in the Rákóczi Era – Family and Household Analysis

In the 17th century, Zborov was not a market town with a long history, it acquired this title around 1670. We can therefore safely say that the development of the city was due to the Rákóczi family. Its members continuously developed Zborov, which development formed the basis of our study of Zborov's society.

The purpose of our study is to answer questions such as how the population of the market town changed during the 17th century, how the proportion of serfs, squires, and skilled workers changed, and their financial situation. We extended the research to family and household research, which was made possible by the special detailedness of the 1688 urbarium concerning the estates of the royal branch.

Therefore, our social investigation is complemented by questions such as what types of households we can talk about in contemporary Zborov. How were the households distributed according to household type and livestock?

Források

- 1486:32 tc. Ezer év törvényei, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=48600032.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fkeyword%3D1486> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 31.)
- ÖStA Österreichisches Staatsarchiv
- FHKA Finanz- und Hofkammerarchiv
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- A 57 Magyar kancelláriai levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Libri Regii.
- E 156.a Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. Registrata.

Szakirodalom

- Acsádi 1957. Acsádi György: Az 1784–85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnylvántartások. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1957. 224–241.
- Andorka–Faragó 1984. Andorka Rudolf, Faragó Tamás: Az iparosodás előtti (XVIII–XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. In: Agrártörténeti Szemle, 26. (1984) 3–4. sz. 402–437.
- Bogdán 1990. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltár-tan és történeti forrástudományok 6.) Bp., 1990.
- Gyulai 2020. Gyulai Éva: Birtok-politika: II. Rákóczi Ferenc uradalmi, 1694–1701. In: Szellem és tudomány: a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata, 11. (2020) Különszám. 200–210.
- Gyulai 2020–2021. Gyulai Éva: Főúri birtok és fejedelmi rezidencia: a Rákócziak Zborón. In: Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon, 6. (2020–2021) 1–2. sz. 55–140.
- Gyulai 2021. Gyulai Éva: Zboró (Zborov) és a Rákóczi család. In: Rákóczi emlékkönyv. Szerk.: Bódvai András. Bp., 2021. 129–178.
- Makkai 1954. Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp., 1954.
- Péter 1989. Péter Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16. és a 17. században. In: Századok, 123. (1989) 5–6. sz. 563–605.

- Szirácsik 2017. Szirácsik Éva: Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731). Bp., 2017.
- Szvircsek 2001. Szvircsek Ferenc: Balassák nyomában a Felvidéken. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXV. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Salgótarján, (2001). 63–96.
- Takáts 1908. Takáts Sándor: A magyar léhen és a holden. Első közlemény. In: Századok, 42. (1908) 1. sz. 245–263.
- Trócsányi 1978. Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, (1979). 57–113.
- Veres 2021. Tünde Veres: Livestock keeping at the Regéc estate as reflected by 17th century sources and other Rákóczi estates. In: Történeti tanulmányok 29. Szerk.: Barta Róbert. Debrecen, (2021). 52–68.
- Veress 1958. Veress Éva: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. In: Történelmi Szemle, 1. (1958) 3–4. sz. 379–429.
- Veress 1966. Veress Éva: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogtközi jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. In: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Szerk.: Makkai László. Bp., 1966. 285–426.
- Vinkler 2013. Vinkler Bálint: Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján). In: Történeti tanulmányok 21. Szerk.: Bárány Attila, Papp Klára. Debrecen, (2013). 157–185.
- Zimányi–J. Újváry 2002. Zimányi Vera, J. Újváry Zsuzsanna: „*Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke vagyon és azok hány esztendősek?*”. Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulságai. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál, Tóth István György. Bp., 2002. 461–549.
- Zimányi–J. Újváry 2004. Zimányi Vera, J. Újváry Zsuzsanna: Család- és háztartásvizsgálat egy 17. század közepi „uradalmi népszámlálás” alapján. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Szerk.: Ötvös István. Piliscsaba, 2004. 42–66.